

HANUS STEINER

ZÁJMY DĚLNICKÉ TŘÍDY A PRAVDA

Ústředním problémem všech diskusí o vztahu ideologie a vědy, které se rozvinuly zejména po XX. sjezdu KSSS, je vztah mezi třídním zájmem a objektivní pravdou. Jde o to, zdali dělnická třída a její strana, společensky podmíněný subjekt, podněcovaný v poznání i v praxi třídními zájmy, je schopen si vytvářet o sobě a o společnosti představu takového obsahu, „který nezávisí na subjektu, který nezávisí ani na člověku, ani na lidstvu“.¹ Novější buržoazní sociologie, zejména sociologie vědění (Mannheim aj.), to rozhodně popírá a uznání společenské podmíněnosti lidských idejí — myšlenku „vypůjčenou“ od Marxe — spojuje s absolutním gnoseologickým relativismem. Hans Barth např. vytýká Marxovi nedůslednost, protože uznává závislost vědomí na bytí, ale přesto nepopírá možnost pravdivého poznání společenských zákonů: „Marxem vytvořené učení o ideologii se obrací proti němu samému a jeho údajná přeměna socialismu z utopie ve vědu se stává pouhým ústupkem bezmezné víře ve vědu, která naplňovala pozdější XIX. století.“²

Základem Barthova nesprávného výkladu Marxe je ignorování marxistického třídního hlediska, které dokazuje, že „ideologie“ ve smyslu falešného vědomí — zejména v období kapitalismu — je produktem ne jakékoli společenské podmíněnosti, ale produktem společenské podmíněnosti reakčních, případně jen podmíněně pokrokových společenských tříd a jejich mluvčích, produktem jejich zájmu na zachování starého řádu, zájmu, který se přičií objektivní tendenci historického vývoje. Naopak společenské podmínky existence proletariátu a jeho z nich plynoucí třídní zájem byly a jsou nezbytnými předpoklady pro objevování objektivních společenských zákonů, které se shodují s tímto zájmem. Ideologie proletariátu je proto zároveň vědou.

V této obecné podobě byl problém marxistům vždy jasný. A sotva lze podezírat někoho z komunistů, byt i projevovali různé revizionistické, často sociologii vědění se přibližující názory, že by s těmito poučkami nesouhlasili. Přesto býváme občas svědky zmatku v chápání a výkladu těchto thesů. Gnoseologický kořen omylů spočívá v nesprávném chápání kategorie zájmu, v nedostatečném rozlišování zájmů všeobecných a zvláštních a z toho plynoucího nedostatečného uvědomění některých specifických vlastností ideologie.

G. M. Gak³ v roce 1955 správně upozornil na nebezpečí, které pro historický materialismus plyne z psychologického chápání kategorie „zájem“, jako „volní, k určitému cíli směřující (celeustremlennaja) zaměřenosti člověka na získání těch či oněch znalostí, na uskutečnění té nebo oné činnosti.“⁴ Přeneseme-li takovéto chápání zájmu do vědy o společnosti, zanášíme do ní nebezpečný prvek subjektivismu. Pod třídním zájmem bychom pak museli rozumět to, co třída chce, po čem touží. Plynulo by z toho například, že v počátcích dělnického hnutí bylo

ničení strojů zájmem dělnické třídy, že později se jím stal hospodářský boj za vyšší mzdy a kratší pracovní dobu a potom teprve — a to jen u části třídy — boj za uchopení moci atd.

Ideologie proletariátu jako výraz jeho třídních zájmů by pak ovšem neměla nic společného s vědou, neboť by byla plně závislá na subjektivních přáních a náladách třídy, kdežto věda je „závislá“ na objektivní pravdě. Pak by snaha „oprostit se od subjektivismu tříd,⁵ včetně subjektivismu dělnické třídy, byla ovšem na místě. Pojem vědecké ideologie však naprosto nesmí být spojován s psychologickým pojetím zájmu. Historicko-materialisticky je třeba zájem chápat jako jev nezávislý na vůli a vědomí lidí. Kategorii „zájem“ by bylo možno snad definovat jako vztah objektivních potřeb subjektu (osoby, rodiny, pracovního kolektivu, třídy, národa, socialistické společnosti) k objektivním, zejména sociálním podmínkám jejich uspokojování; vztah, který se sice musí odrazit ve vědomí v podobě „volní, k určitému cíli směřující zaměřenosti“, který však existuje nezávisle na ní. Zájemem subjektu je to, co je pro něj objektivně prospěšné.

Psychologický zájem subjektu může, ale nemusí být ve shodě s jeho objektivním zájmem. Bude s ním ve shodě teprve tehdy, jestliže si subjekt svůj objektivní zájem uvědomí. Atribut „subjektivní“, který bývá běžně spojován s pojmem zájem, — hovoří-li se např. o tom, že subjektivní zájmy proletariátu jsou ve shodě s objektivní tendencí historického vývoje — je třeba chápat bezpodmínečně ve smyslu „objektivně z existenčních podmínek subjektu vyplývající“, a jen podmínečně — tj. zná-li subjekt svůj zájem — také „z vůle subjektu vyplývající“.

Odmítání psychologismu v pojetí historicko-materialistické kategorie zájmu neznamená samozřejmě popření její subjektivní stránky. Jestliže jednu stránku zájmu tvoří na vědomí nezávislé potřeby subjektu a příznivost, případně nepříznivost podmínek jejich uspokojování, tvoří jeho druhou stránku psychická reakce subjektu na tyto potřeby a podmínky a z ní plynoucí činnost. Psychologický zájem jako odraz zájmu objektivního vzniká a rozvíjí se v průběhu poznávací a praktické činnosti subjektu, je výsledkem neustálého styku subjektu s příznivými a nepříznivými existenčními podmínkami v procesu jejich přeměňování.

*

Ne jakékoli zájmy se odrážejí jako ideologie. Především se tak mohou odrážet jen zájmy společné velkým skupinám lidí, případně celé společnosti. Na tom nemění nic skutečnost, že tyto ideje jsou zprvu vyslovovány zpravidla jednotlivci, neboť jednotlivci je vyslovují jako příslušníci a mluví své skupiny nebo společnosti. Úzce osobní zájmy se nemohou stát zdrojem ideologie. Za druhé se zdrojem ideologie nemohou stát zájmy plynoucí bezprostředně ze vztahu lidí k přírodním podmínkám jejich existence — zájmy uspokojování biologických potřeb a přeměny přírody. Takovéto zájmy našly svůj systemisovaný odraz zejména v přírodních a technických vědách a jsou vždy společné všemu lidstvu. Zdrojem ideologie jsou jen zájmy velkých skupin lidí, tříd, národů, případně celé společnosti, plynoucí z jejich vztahů k sobě navzájem.

Všichni marxisté, ať definují ideologii jakkoli,⁶ shodují se v názoru, že v třídní společnosti nebo ve společnosti bezprostředně z třídní struktury se vymaňující je ideologie vyjádřením třídních zájmů. Každá třída má ovšem velmi mnoho zájmů odlišujících se vzhledem ke svému předmětu (zájmy hospodářské, politické, kulturní), vzhledem k vývoji třídy (zájmy bezprostřední a dočasné, zájmy

perspektivní a trvalé), vzhledem k vnitřnímu rozdělení tříd (zájmy jednotlivých skupin, zájmy celotřídní), vzhledem k rozdělení národnostnímu (zájmy národní a mezinárodní).

Všechny tyto zájmy neexistují nezávisle a izolovaně na sobě, ale tvoří dialektickou jednotu. V jejím rámci každý jednotlivý druh zájmu má svoji relativní samostatnost, ale přitom je podmiňován ostatními druhy. Tato vzájemná závislost má hierarchickou podobu podřízenosti a nadřízenosti, danou podle stupnice, jak plné uspokojování jedněch zájmů závisí na uspokojování druhých. Tak jsou podřízeny hospodářské zájmy dělnické třídy jejím zájmům politickým, zájmy jednotlivých skupin dělnické třídy zájmům celotřídním, její zájmy národní mezinárodním, zájmy bezprostřední zájmům perspektivním. Hierarchie zájmů má objektivní povahu. Hovořili-li se o nutnosti podřizovat jedny zájmy druhým (např. skupinové celotřídním), tak to nelze chápat jako umělý, svévolný zákrok, ale jako takové uspokojování zájmů, které je v souladu s pravdivým poznáním jejich hierarchie.

Vztah podřízenosti a nadřízenosti zájmů je zároveň vztahem zvláštního k obecnému, a to proto, že nadřízený zájem se uplatňuje skrze podřízené, že podřízené zájmy obsahují prvky nadřízeného.

Nejobecnějším zájmem dělnické třídy je nahrazení třídní společnosti společností komunistickou. Tento zájem se ovšem neuplatňuje reálně v „čisté“ podobě, ale jen skrze souhrn zájmů zvláštních, daných konkrétními potřebami dělnické třídy v určité době. Své ideologické vyjádření nachází nejobecnější zájem dělnické třídy v perspektivním cíli komunistického hnutí.

Zvláštní zájmy dělnické třídy se mění a mohou spočívat v jednotlivých historických etapách: v hospodářských a politických reformách v rámci třídní společnosti, v boji za národní osvobození, v boji za diktaturu proletariátu, v boji za vybudování socialistické společnosti atd. Zvláštní zájmy dělnické třídy jsou vyjádřeny v dočasných ekonomických, politických a kulturních požadavcích hnutí, v jeho strategii a taktice. Zvláštní, dočasné zájmy zahrnují dočasné cíle hnutí i prostředky k jejich dosažení, získávání spojenců a metody boje v různých situacích. (Uvnitř rámce zvláštní historické etapy je ovšem boj za strategický cíl, vzhledem k boji za dílčí, taktické požadavky, zájmem všeobecným.)

Ze specifického, od všech ostatních tříd a vrstev se odlišujícího postavení dělnické třídy ve společnosti vyplývá, že její zájmy nemohou nebýt v rozporu se zájmy všech ostatních tříd a vrstev. Tato rozpornost však nemá vždy antagonistický ráz, a to ani vzhledem k zájmům buržoazie, jak ukazuje vývoj koloniálních a polokoloniálních zemí. Ze společenského postavení dělnické třídy totiž rovněž vyplývá dalekosáhlá jednota jejích zájmů se zájmy všech pracujících. Tato jednota zájmů se odráží v ideologii dělnické třídy, která se tak stává též vyjádřením zájmů pracujících nedělnických tříd a vrstev. Je to především přirozená shoda některých zvláštních zájmů, vyplývajících z dočasné jednoty existenčních podmínek a potřeb pracujících (společný zájem na odstranění daných forem ekonomického, politického a kulturního útlaku, na boji proti válečným choutkám imperialismu atd.). Vzhledem k jiným zvláštním zájmům jde o záměrné dočasné ústupky dělnické třídy zvláštním zájmům neproletářských tříd a vrstev, jejichž účelem je získání těchto tříd a vrstev za spojence dělnické třídy. (Zájem na rozdělení konfiskované statkářské půdy pracujícím rolníkům, na přidělování konfiskovaných živností nepřátel státu do soukromého vlastnictví apod.) Konečně vzhledem ke všeobecným zájmům jde o to, že se s postupujícími

socialistickými přeměnami nedělnické třídy a vrstvy s dělnickou třídou tak sblíží, že s ní konečně splynou svým společenským postavením, a tudíž i svými zájmy. Proto za socialismu lze už hovořit o společenských zájmech jako o zájmech všech členů společnosti a o ideologii marxismu-leninismu jako o ideologii celé společnosti.

Vyjadřováním všeobecných (trvalých a celotřídních) zájmů dělnické třídy se odlišuje marxisticko-leninská ideologie od různých starších dělnických ideologií, od všech odrůd trade-unionismu, které vyjadřovaly jen její úzce hospodářské zájmy a podržovaly je všeobecným zájmům buržoazie. Touž vlastností se odlišuje marxismus od dřívějších ideologií i co do vědeckosti, neboť jenom všeobecné zájmy dělnické třídy jakožto nadřazené zájmům zvláštním spadají v jedno s objektivní tendencí historického vývoje. Zdůrazňující odlišnost své ideologie od ideologie trade-unionismu marxisté razili zkrácenou definici, která vůbec abstrahuje od zvláštních zájmů dělnické třídy a lidových mas, že marxismus je vyjádřením všeobecných zájmů dělnické třídy.⁷

Tuto tezi ovšem nelze vykládat tak, jako by marxismus nevyjadřoval též zvláštní zájmy dělnické třídy, včetně některých zájmů ostatních pracujících. Kdyby ideologie marxismu nevyjadřovala též tyto zájmy, stala by se akademickou teorií, snůškou velmi obecných pouček, neschopnou vést dělnickou třídu a její spojence ve zvláštních dějinných situacích. Z marxismu-leninismu by odpadla věda o strategii a taktice dělnického hnutí, která konec konců není ničím jiným než učením o využití zvláštních (dočasných a skupinových) zájmů dělnické třídy a jiných vrstev pracujících a jejich podržování všeobecným zájmům dělnické třídy za různých historických podmínek. To, co by z marxismu zbylo, tj. filosofie a některé ekonomické poučky, by v odtržení od praxe revoluční přeměny společnosti nutně zdegenerovalo v mrtvé dogma a přestalo by být vědou.

Marxismus-leninismus je vědeckou teorií proto, že vyjadřuje všeobecné i zvláštní zájmy dělnické třídy, a to tak, že podržuje zvláštní, tj. dočasné zájmy dělnické třídy, zájmy různých skupin uvnitř dělnické třídy a dočasné zájmy neproletářských pracujících tříd a vrstev všeobecným zájmům dělnické třídy a konec konců perspektivním zájmům všech pracujících, všeho lidstva.

Všeobecné a zvláštní, nadřazené a podržené zájmy tvoří rozpornou jednotu. Rozpornost všeobecných a zvláštních zájmů dělnické třídy (a zvláštních zájmů ostatních pracujících) spočívá za prvé v tom, že v každém jednotlivém období společenského vývoje se od sebe odlišují podmínky existence a potřeby společné celé mezinárodní dělnické třídě od podmínek existence a potřeb jejich národních částí a ty zase od různých jejich skupin a od jiných skupin pracujících. Za druhé tato rozpornost spočívá v tom, že postavení třídy a její potřeby se mění. Dnešní zvláštní zájmy se neshodují se zvláštními zájmy zítřka. Proto se mění prostředky i dočasné cíle dělnického hnutí a tatáž marxisticko-leninská strana razí různá, někdy i protichůdná hesla v různých obdobích historického vývoje.

Základem jednoty všeobecných a zvláštních zájmů je skutečnost, že dočasné společenské postavení pracujících a jejich z něho plynoucí objektivní potřeby jsou momenty jediného společenského procesu, ovládaného všeobecnými vývojovými společenskými zákony. V každém zvláštním zájmu dělnické třídy je

proto obsažen určitý moment jejího zájmu všeobecného. Pravdivé poznávání všeobecných i zvláštních zájmů je proto možné na základě jediné marxisticko-leninské vědy o společnosti, která stanoví jak cíle, tak i prostředky hnutí.

Jakékoli přehlížení — ať zvláštních, ať všeobecných — zájmů dělnické třídy a pracujících znamená ústup od vědeckosti. Zanedbání všeobecných zájmů znamená narušení vědeckosti proto, že ideologie, která nevyjadřuje všeobecné zájmy dělnické třídy, nemůže ani pravdivě odrážet zákony vývoje lidské společnosti, které se s těmito zájmy objektivně shodují, ani současné zájmy dělnické třídy a jejího boje, neboť tyto zvláštní zájmy obsahují momenty jejího zájmu všeobecného. V podceňování všeobecných zájmů spočívá odchylka ekonomistických odrůd revizionismu od bernsteinismu až po anarchosyndikalismus a jugoslávskou úchylku.

Zanedbání zvláštních zájmů pracujících znamená narušení vědeckosti proto, že ideologie, která neslouží boji za denní požadavky a nejbližší cíle se ztrátou praxe pozbývá kritérium své pravdivosti a zdroj svého stálého rozvoje. Všeobecné zájmy neuspokojované skrze zájmy dočasné přestávají pak být předmětem vědeckého poznání a mění se *via facti* v utopii. Taková úchylka vyrůstá jak z dogmatismu tak z intelektuálního revizionismu, který se projevoval zejména po XX. sjezdu KSSS.

Nedbání rozporné jednoty zájmů znamená nejen ústup od pravdy, ale též ústup od proletářské stranickosti. Ekonomistický revizionismus, který odmítal hájit všeobecné zájmy hnutí pro přílišné zdůrazňování jeho zájmů dočasných, nakonec ani dočasné zájmy nehájil. Nový intelektuální revizionismus svým útekem od denní politiky komunistických stran utíká ve skutečnosti i od konečného cíle, od všeobecných zájmů.⁸

K uspokojování zájmů dělnické třídy dochází tak, že se neustále řeší rozpor mezi jejími obecnými a zvláštními zájmy (a zájmy všech pracujících). Tento rozpor — podobně jako rozpor mezi osobními a společenskými zájmy jednotlivých členů společnosti — nelze nikdy úplně odstranit. Objevuje se vždy znovu v nových formách, na vyšších stupních společenského vývoje a pokračuje i v beztržní společnosti jako rozpor mezi všeobecnými a zvláštními zájmy celé společnosti. Je jedním z trvalých rozporů vývoje lidské společnosti a jeho řešení jednou z hybných sil jejího vývoje. Vzestupná tendence tohoto vývoje se jeví jako postupné uspokojování zvláštních zájmů každého období a jejich nahrazování novými zvláštními zájmy období vyššího. Jelikož však úplné uspokojení nejbližších zvláštních zájmů předpokládá uspokojení zájmů obecnějších, vzdálenějších, je trvalé řešení rozporu mezi zvláštními a obecnými zájmy (a tím i vývoj) možné jenom na základě podržování zvláštních zájmů zájmům obecnějším. Chce-li dělnická třída nebo socialistická společnost úplně uspokojit své nejbližší zájmy, musí se neustále pozvedávat na úroveň chápání svých zájmů vzdálenějších a jejich přednostního uspokojování. To ovšem vyžaduje neustále překonávat živelnost v poznávání a uspokojování zájmů.

Cesta poznávání zájmů vůbec a zájmů dělnické třídy zvláště je tedy v obráceném poměru k hierarchii jejich obecnosti. Nejdříve si příslušníci dělnické třídy uvědomují své zájmy bezprostřední, tj. zvláštní hospodářské zájmy jednotlivých pracovních kolektivů, skupin dělnické třídy, pak teprve hospodářské zájmy celé třídy v národním rámci a posléze zájmy politické a ostatní, a to nejen v rámci národním, ale i v rámci mezinárodním. Jestliže k přibližně adekvátnímu poznání bezprostředních zájmů stačí více méně — nikoliv čistě — smyslová zkušenost,

pak k poznání zájmů všeobecných i k přesnému poznání zájmů bezprostředních je třeba racionálního, vědeckého poznání. Pro poznání všeobecných třídních zájmů proletariátu bylo třeba zobecnit nejen zkušenosti jeho vlastních bojů, ale zkušenosti vývoje celých lidských dějin a veškeré vědy. Proto marxismus nemohl být v podmínkách poloviny 19. stol. objeven proletariátem samým, ale vědci stojícími svým původem mimo jeho řady. Proto také toto poznání musí být stále vnášeno do dělnické třídy její uvědomělou avantgardou — stranou. Objektivní zájmy dělnické třídy mohou tedy být objevovány a uspokojovány jen na základě vědy. Předpokladem jejich objevování je stranické, třídní hledisko. V tom spočívá jednota vědy a ideologie v marxismu-leninismu.

Rozpor mezi hierarchií společenských zájmů a cestou jejich poznávání, rozpor mezi živelnou tendencí lidí uspokojovat své zájmy nejbližší, bezprostřední a nemožností je úplně uspokojit, aniž jsou uspokojeny zájmy vzdálenější, obecnější, je hybnou silou neustálého poznávání těchto zájmů.

Vývoj ideologie je nepřetržitým kladením a řešením tohoto rozporu. Jeho existence je to, co charakterizuje ideologii trvale, co ji odlišuje od jiných forem poznání. Sebezpoznaní společnosti se tak vždy bude odlišovat od poznání přírody, i tehdy, kdy společenské zájmy nebudou mít třídní povahu.

Všechny společenské třídy jsou tak či onak nuceny rozpor mezi zvláštními a obecnými zájmy řešit. Snaží se jej řešit prakticky i vykořisťovatelské třídy, když pomocí svého státu nejen především uplatňují svoji nadvládu nad ekonomicky vykořisťovanými třídami, ale zároveň omezují individuální a skupinové zájmy a výstřelky příslušníků své třídy. Z vědomého nadřazování všeobecných zájmů imperialistické buržoazie nad zájmy jejich jednotlivých skupin plyne teorie i praxe současného státně-monopolistického kapitalismu.

Schopnosti buržoazie poznávat a řešit rozpory mezi obecnými a zvláštními zájmy jsou ovšem velice omezené jejím třídním postavením. Za prvé proto, že rozpory mezi jednotlivými skupinami buržoazie mají nesmiřitelný, konkurenční ráz, a proto každé podrývání zvláštního zájmu skupiny pod zájem „vyšší“ má více méně povahu podřízení jedné skupiny pod druhou. Za druhé proto, že buržoazie ze svého třídního hlediska je naprosto neschopna poznat perspektivní zájmy lidské společnosti a uznat jejich nadřazenost nad své zájmy třídní. (Na tom nic nemění skutečnost, že buržoazie vydává svůj zájem za zájem celé společnosti.) Všechna buržoazní řešení proto nemohou překročit mez jejich třídních zájmů a musí vyústit ve snahu zvětšit buržoazní panství, zastavit vývoj společnosti.

Dokud existují třídy, je lidstvo schopno tento rozpor teoreticky a prakticky řešit jedině prostřednictvím dělnické třídy a její strany, prostřednictvím třídy, jejíž zájmy konečně se zájmy lidstva splývají.

*

Z uvedeného je zřejmé, že nebezpečí pro pravdivost marxisticko-leninské teorie neplyne z její stranickosti jako takové, a to ani ze skutečnosti, že vyjadřuje všeobecné zájmy dělnické třídy, ani ze skutečnosti, že vyjadřuje její zájmy zvláštní. Nebezpečí pro pravdivost je „stranickost“ jenom tehdy, je-li pojata nesprávně, neodpovídá-li způsob, jakým ideologie odráží zájmy dělnické třídy a pracujících, objektivní hierarchii těchto zájmů, dochází-li buď k přecenění nebo nedocenění zvláštních zájmů.

Možnost takovéhoto odchylek je skryta v samé povaze rozvíjení vědecké ideologie. Jako každé vědecké poznání je i ideologické poznání závislé na společenské praxi, tj. na přetváření svého objektu člověkem. Objekt ideologie se však velmi značně odlišuje od objektů přírodních věd svým rychlým a přitom často nerov-

noměrným vývojem. Relativní moment u pravd společenských věd vystupuje proto mnohem výrazněji do popředí než u věd přírodních. Bedřich Engels porovnává pravdy biologických a společenských věd např. takto: „Druhy organismů zůstaly od dob Aristotelových vcelku tytéž. Naproti tomu v dějinách společnosti je opakování situací výjimkou, nikoliv pravidlem. . . ; a kde se taková opakování vyskytnou, tam se nikdy neodehrávají za úplně stejných okolností. . . Jsme tudíž v oblasti dějin lidstva se svou vědou mnohem více pozadu než v oblasti biologie. A ještě více: je-li poznána výjimečně vnitřní souvislost společenských a politických forem existence v určitém časovém úseku, stane se to zpravidla tehdy, když se ony formy napolo přežily a spějí k úpadku. Poznání je zde tedy v podstatě relativní, neboť se omezuje na zjištění souvislostí a následků určitých společenských a státních forem, existujících jen v daném čase a u daných národů a svou povahou přechodných.“⁹

Kdybychom neznali Engelse jako geniálního spolutvůrce vědy o společnosti a nevěděli, že v této pasáži je jeho boj jednostranně zaměřen proti Dühringovu dogmatickému pojetí pravdy, mohli bychom ho téměř podezírat, že až příliš relativisuje pravdy společenských věd. Jádro problému je však beze sporu správně vystiženo. Také Lenin na mnoha místech zdůrazňuje vázanost pravdy na určitou dobu a místo a vyjádřil to vzhledem k politickým pravdám slovy: „Abstraktní pravda neexistuje. Pravda je vždy konkrétní.“¹⁰

Vystihnout teoretickým zobecněním plně takovéto konkrétní pravdy je tím obtížnější, s čím menším časovým odstupem jsme nuceni takováto zobecnění činit. Zejména v těch společenských vědách, které mají bezprostředně sloužit přeměně společnosti, ovšem není možno se dávat soustavně předstihovat praxí, čekat, až „se napolo přežijí společenské a politické formy“, jež chceme poznat. Marxisticko-leninské strany řídicí přetváření společnosti musejí společenské změny zobecňovat přímo v procesu jejich průběhu. Takovéto pohotové reagování ideologie na potřeby praxe je naprosto nezbytné, nemá-li hnutí propadnout zivelnosti. Na druhé straně je však tato pohotovost nutně spojena s možností větších nebo menších odchylek od pravdy, které jsou dány jednostranností bezprostředního poznání. Obvykle se tato jednostrannost projevuje v podobě jistého přecenění zvláštních, okamžitých zájmů hnutí. Dokud se tato jednostrannost projevuje jenom dočasně v propagandě a agitaci, není škoda příliš veliká. Vážné jsou však trvalé odchylky v propagandě a odchylky zasahující teorii hnutí. Tak zabsolutnění zájmu na potlačení třídních nepřátel dalo vznik škodlivé teorii zosťrování třídního boje, zabsolutnění zájmu na boji proti pozůstatkům kultu osobnosti některými nepevnými komunisty dalo vznik různým revizionistickým projevům po XX. sjezdu KSSS atd.

Přecenění dočasných zájmů hnutí může také vyplývat z opožďování teorie za praxí hnutí. Mezi objektivními společenskými přeměnami a jejich zachycením a zobecněním teorií pak vzniká větší nebo menší časový odstup (i když vědecké předvídání umožňuje tento odstup zkracovat). Během této časové mezery se zákonitě stará hesla opožďují za vývojem, přestávají být pravdivá. Dočasné zájmy vyjádřené těmito hesly sice objektivně minuly, ale vlivem setrvačnosti je jim přisuzována obecnější platnost. Tato tendence je nadto posilována relativní konservativností mas, které nejsou schopné postřehnout pouhou praktickou zkušeností podstatu vzniklých změn a reagují ze zvyku na novou situaci starým způsobem. Lenin tuto setrvačnou tendenci vyjádřil výrokem, že „každé heslo má schopnost uchytit se pevněji, než je třeba.“¹¹ Takovéto přecenění starých dočas-

ných zájmů se projevuje vždy těsně po důležitých společenských přeměnách v podobě konservativního lpění na staré linii.

Také nerovnoměrnost vývoje společnosti, typická pro období imperialismu a socialistických revolucí, může se stát zdrojem nesprávného řešení rozporu mezi všeobecnými a zvláštními zájmy dělnické třídy. Tato nerovnoměrnost postihuje totiž nutně i ideologickou oblast. Země, kde rozpory třídní společnosti jsou nejhlubší a dělnická třída proto nejrevolučnější, se zákonitě stává i zemí s nejnávratnější proletářskou ideologií. Po vítězství revoluce se její revoluční strana pro své bohaté zkušenosti stává předvojem celého mezinárodního dělnického hnutí. Pro všechny komunistické strany je nesmírnou výhodou, že se mohou učit od KSSS. Tato výhoda ovšem v sobě skrývá nebezpečí, že i ty poučky, které vyjadřují pouze zvláštní zájmy dělnické třídy SSSR, budou povyšovány na poučky mezinárodní platnosti a jako takové aplikovány na zvláštní podmínky jiných zemí. To pak musí bezpodmínečně vést k zanedbání zvláštních zájmů vlastního lidu a k sektářskému odtržení od mas. Tato chyba byla např. jednou z příčin desorientace části maďarského lidu za kontrarevoluce v roce 1956.

Opačná úchylka spočívá v absolutizaci vlastních národních zájmů, jak ji představuje dnes zejména jugoslávská nacionalistická revize marxismu. Také možnost této úchylky tkví v nerovnoměrném vývoji různých zemí k socialismu, v neschopnosti odlišit zájmy národní od mezinárodních. Jestliže však dogmatikové v obavě před pronikáním cizí buržoazní ideologie mají sklon prohlásit ideologická vyjádření v š e c h zájmů dělnické třídy SSSR za teorii platnou pro kteroukoliv zemi na světě, revizionisté mají sklon je všechna zamítat jako čistě národní. Revizionistická úchylka je nebezpečnější proto, že s poučkami zobecňujícími národní zkušenosti dělnického hnutí SSSR zamítá i mezinárodně platné poučky, které se jejich prostřednictvím projevují, a tím ustupuje od hlavních zásad marxisticko-leninské ideologie.

Poukazem na zvláštnosti vývoje ideologie jakožto zdroje možných teoretických chyb jsme ovšem nikterak nevyčerpali problém původu různých úchylek od vědeckosti vůbec. Šlo nám spíše o pokus dokázat, že i když stranická povaha marxismu sama o sobě není zdrojem nevědeckosti, tak se jí může stát přecenění, případně nedocenění zvláštních zájmů dělnické třídy a lidových mas vzhledem k jejím zájmům všeobecným. Gnoseologický zdroj takovýchto chyb jsme se pokusili najít v rychlosti a nerovnoměrnosti vývoje ideologie, který je odrazem rychlosti a nerovnoměrnosti společenského vývoje. Aby se z možných úchylek staly úchylky skutečné, je ovšem třeba dalších subjektivních a objektivních podmínek, jakými jsou ideologický vliv třídních nepřátel, nesprávné metody politické práce, podceňování teorie atd. Vyhnout se vážným ideologickým chybám je možno jen na základě hluboké znalosti marxisticko-leninské teorie a na základě jejího nejužšího spojení se zkušenostmi strany a lidu.

P o z n á m k y

¹ Vladimír I. Lenin, Spisy sv. 14, str. 125.

² Hans Barth, Wahrheit und Ideologie, Manesse Verlag, Zürich 1945, str. 163.

³ G. M. Gak, Obščestvennye i ličnye interesy i ich sočetanie pri socializme, Vopr. filosofii, 1955, č. 4, str. 17—28.

⁴ Bolšaja sovětskaja encyklopedija, II. vyd., sv. 18, str. 280.

⁵ Ivan Sviták, Některé příčiny zaostávání teorie, Literární noviny, roč. 1956, č. 16.

⁶ Uvádím některé definice ideologie čs. autorů z posledních let: *Jiří Cvekl*: Ideologie je systemizovaný myšlenkový výraz vztahu společenských sil ke světu, k jiným sociálním silám a k sobě samým. (Literární noviny, 1957, č. 6.)

Vladimír Ruml: Ideologie je . . . soustavou názorů, jejichž sociální funkcí je zdůvodnění společenské, zvláště pak politické činnosti té či oné třídy, je teoretickým výrazem společenských zájmů třídy. Ideologie je proces společenský, třídně podmíněný. (Tvorba, roč. 1957, č. 28, str. 7.)

Arnošt Kolman: Ideologie je souhrn idejí, jež společnost o sobě má. (Literární noviny, 1959, č. 48, str. 9.)

⁷ Počátkem tohoto století, kdy třídní zájmy proletariátu byly často ztotožňovány s jeho úzce ekonomickými zájmy se V. I. Lenin dokonce přímo stavěl proti formulaci, že socialismus je třídním zájmem proletariátu. (Srov. V. I. Lenin, Spisy sv. 6, str. 161.)

⁸ Nelze ovšem považovat za správné, označuje-li se jedna nebo druhá z uvedených úchylek od marxismu-leninismu jako následek zabsolutnění ideologického charakteru marxismu, jak to činí s. Ruml v jinak velmi dobrém článku Věda a ideologie v marxistické teorii. (Tvorba 1957, č. 28, str. 7.)

VI. Ruml říká, že „...zabsolutnění ideologického charakteru marxismu by vedlo k tomu, že dočasné, okamžité zájmy proletariátu nebo jen části dělnické třídy by byly vydány za všeobecný zájem třídy“. Jestliže ideologický charakter nějaké teorie je dán tím, že tato teorie vyjadřuje zájmy některé společenské skupiny — a to logicky vyplývá i z Rumlovy definice ideologie (srov. pozn. č. 6) — pak má jakákoli společenská teorie, která takovýto zájem vyjadřuje, ideologický charakter. Rozdílný vztah teorie k všeobecným nebo zvláštním zájmům není rozdílem ve stupni ideologičnosti. Vydávání dočasných, okamžitých zájmů nebo zájmů skupiny uvnitř třídy, za její zájmy všeobecné je následkem zabsolutnění těchto dočasných zájmů, ne však následkem zabsolutnění ideologického charakteru teorie.

Právě tak nelze hovořit o „zabsolutnění vědeckého charakteru marxismu“ jakožto příčině odtržení teorie od praxe, neboť vědecký charakter má teorie jen potud, pokud je spjata s praxí. Ve skutečnosti přecenění ať už dočasných, zvláštních, ať všeobecných zájmů dělnické třídy a jejich vzájemné odtržení znamená vždy újmu jak na proletářské stranickosti (ideologickém charakteru), tak na vědeckosti.

⁹ *Bedřich Engels*, Anti-Dühring, Pana Evžena Dühringa převrat vědy, nakl. Svoboda, Praha 1949, str. 79.

¹⁰ V. I. Lenin, Spisy sv. 9, str. 79.

¹¹ V. I. Lenin, Spisy sv. 28, str. 227.

ИНТЕРЕСЫ РАБОЧЕГО КЛАССА И ИСТИНА

Автор пытается обнаружить гносеологические корни некоторых ошибок, которые — особенно во время после XX-го съезда КПСС — приводили к ревизионистскому понятию соотношения между пролетарской партийностью и объективной истиной как будто непримиримыми противоположностями. Эти корни состоят в перенесении психологической категории интерес в исторический материализм, в неправильном понимании взаимоотношений между общими и особенными интересами и в недосматривании некоторых особенностей развития научной идеологии.

Историко-материалистическая категория интерес определяется как отношение объективных потребностей субъекта и объективным, преимущественно социальным, условиями их удовлетворения, как то, что является объективно полезным для субъекта. Психологические интересы соответствуют объективным только тогда, когда субъект последние осознает. По отношению к рабочему классу, это совпадает с научным познанием законов развития человеческого общества.

Идеология рабочего класса соответствует объективной истине потому (и лишь тогда), если она выражает и общие и особенные интересы рабочего класса, а именно во смысле подчинения последних первым. Противоречие между стихийной тенденцией удовлетворять прежде всего ближайшие, особенные интересы и между невозможностью достигнуть этого полностью без познания и удовлетворения высших, более общих интересов, является постоянной движущей силой развития идеологии.

Скорость и неравномерность развития человеческого общества приводит к тому, что в общественных науках относительный момент истин выдвигается больше чем в естественных науках. В следствие того в развитии идеологии повременно доходит до переоценки (иногда до недооценки) особенных, временных интересов рабочего класса и трудящихся.

Это отклонения от объективной истины перерастают в существенные ошибки, если они соединяются с влиянием классового врага, с неправильными методами политической работы и с недооценкой теории.

Перевел Г. Штейнер

Die Interessen der Arbeiterklasse und die Wahrheit

Der Autor versucht die gnoseologischen Wurzeln einiger Irrtümer aufzudecken, welche — besonders in der Zeit nach dem XX. Parteitag der KPdSU — zu einer revisionistischen Auffassung des Verhältnisses zwischen proletarischer Parteilichkeit und objektiver Wahrheit als unversöhnliche Gegensätze führten. Diese Wurzeln bestehen in der Übertragung der psychologischen Kategorie „Interesse“ auf den historischen Materialismus, in der unrichtigen Auffassung der Beziehungen zwischen allgemeinen und besonderen Interessen und in der Nichtbeachtung einiger Besonderheiten der Entwicklung der wissenschaftlichen Ideologie.

Die historisch materialistische Kategorie „Interesse“ wird als Beziehung der objektiven Bedürfnisse eines Subjektes zu den objektiven, besonders sozialen, Bedingungen ihrer Befriedigung definiert: als das, was für das Subjekt objektiv nützlich ist. Die psychologischen Interessen stimmen mit den objektiven erst dann überein, wenn sich das Subjekt der letzteren bewußt wird. Auf die Arbeiterklasse bezogen, fällt dies mit dem wissenschaftlichen Erkennen der Entwicklungsgesetze der Gesellschaft zusammen.

Die Ideologie der Arbeiterklasse stimmt deswegen (und nur dann) mit der objektiven Wahrheit überein, wenn sie sowohl die allgemeinen als auch die besonderen Interessen der Arbeiterklasse ausdrückt, und zwar im Sinne der Unterordnung der letzteren unter die ersteren. Der Widerspruch zwischen der spontanen Tendenz vor allem die nächsten, besonderen Interessen zu befriedigen und der Unmöglichkeit, dies in vollem Masse zu erreichen, ohne daß die übergeordneten allgemeineren Interessen erkannt und befriedigt werden, wirkt als dauernder innerer Antrieb der Ideologieentwicklung.

Die Schnelligkeit und Ungleichmäßigkeit der Entwicklung der menschlichen Gesellschaft führt dazu, daß bei den gesellschaftswissenschaftlichen Wahrheiten der relative Moment mehr hervortritt, als bei den naturwissenschaftlichen Wahrheiten. In der Ideologieentwicklung kommt es dadurch zu jeweiligen Überschätzungen (manchmal Unterschätzungen) der besonderen, einstweiligen Interessen der Arbeiterklasse und aller Werktätigen. Zu ernstest Fehlern werden diese Abweichungen von der Wahrheit, falls sie sich mit dem Wirken des Klassenfeindes, falschen politischen Arbeitsmethoden und Unterschätzung der Theorie verbinden.

Übersetzt von H. Steiner